

Endre Bojtár, **Foreword to the Past. A Cultural History of the Baltic People**, Budapest, New-York, Central European University Press, 1999, XVI, 419.

Žinomas lituanistas, baltų kraštų literatūros ir istorijos žinovas bei nenuilstantis populiarintojas Vengrijoje Endre Bojtáras daugiau nei dešimt metų kruopščiai studijavo darbus apie senovės baltų gentis ir kalbas. Šių studijų ir apmąstymų rezultatas – solidžios apimties knyga „Baltistikos įvadas. Senovės baltų kultūra“, kurią 1997 m. išleido Budapešto leidykla „Osiris“¹. Vengrų kalba parašytas veikalas, neabejoju, pirmas tokio pobūdžio didesnis darbas Vengrijoje, specialistams, deja, buvo neprieinamas – Baltijos valstybėse ir apskritai baltistų aplinkoje, kiek man žinoma, pasirodė tik anotacijų, supažindinančių su minimos knygos turiniu². Todėl neįkainojamą paslaugą baltistams padarė Budapešte įsikūręs Centrinės Europos universitetas, kuris gana operatyviai išleido kiek papildytą ir pakoreguotą Bojtáro veikalo vertimą į anglų kalbą (vertė Szilvia Rédey ir Michaelis Webbas).

Užvertus paskutinį Bojtáro veikalo puslapį, nepalieka mintis, kad perskaitei nestandartinę knygą, sunkiai įspraudžiamą į kokio žanro rėmus. Tai veikalas apie baltus – jų priešistorę, pirmuosius žingsnius istorijon; metamas žvilgsnis ir į naujesnius bei visai nesenus laikus, ieškant paralelių su senove. Knygos stuburą sudaro dvi dalys – antroji ir ketvirtoji. Antrojoje, didžiausioje (p. 37–203), nušviečiama baltų genčių ir tautų istorija, pradedant nuo indoeuropiečių protėvynės hipotezių ir baigiant knygnešių ir daraktorių laikais. Ketvirtoji dalis (p. 231–342) skirta mitologijos dalykams (į juos autorius bus įsigilinęs bene labiausiai). Pridėjus glaustai pateiktas atskirų baltų kalbų bei tarmių charakteristikas, enciklopedinius duomenis apie senąją raštiją (trečioji dalis, p. 205–229) ir pasvarstymus apie baltistiką, baltų raidą bei gintaro kelią (įvadinė dalis, p. 3–35), susidarytų diduma temų, kurias tradiciškai nagrinėja įvadiniai baltų filologijos veikalai³. Pasigestume tik tautosakos ir literatūros. Kas kita atskirų temų

¹ E. B o j t á r, *Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben*, Budapest, Osiris, 1997, 316.

² P v z., A. S a b a l i a u s k a s, LKK XXXVIII 259.

³ Išsamią knygos turinio anotaciją žr. Kultūros barai, Nr. 1, 2001, 92 t.

proporcijos. Baltų filologijos įvaduose (iš dalies išskyrus Pietro U. Dini'o veikalą⁴) beveik nieko nerasime apie mitologiją, faktiškai tai daugiau baltų kalbotyros įvada (Janio Endzelyno⁵, Ernsto Fraenklio⁶, Jono Kabelkos⁷, Rainerio Eckerto, Elviros J. Bukevičiūtės ir Friedhelmo Hinze's⁸ darbais), tik Antanas Salys daug dėmesio skyrė genčių istorijai, nors B. Savukyno iš atskirų straipsnių sudaryta jo knyga iš tiesų nėra baltų filologijos įvadas⁹, taip pat kaip ir panašaus pobūdžio Kazimiero Būgos studija¹⁰.

Taigi aptariamoji Bojtáro knyga pagal tematiką galėtų būti priskiriama prie baltų filologijos įvadinų veikalų, tačiau keletu bruožų ji akivaizdžiai iškrinta iš bendro tokių darbų konteksto. Pirmiausia veikalą parašė ne kalbininkas, o Budapešto universitete slavistikos studijas baigęs humanitaras, iki šiol buvęs žinomas kaip literatūrologas (yra išleidęs monografiją apie slavų struktūralizmą literatūros moksle), lietuvių literatūros vertėjas, žurnalistas, kultūrininkas¹¹. Parašė, kaip jis pats sako, vedamas vidinio smalsumo ieškoti tiesos, teikiančios vienintelį moralinį pasitenkinimą (plg. p. 356). Antra, ieškojimus įprasmina ne neutralus mokslinis, o daugiau publicistinis stilius, mitologijos dalyje įgyjantis poleminės aistros (tai įvadiniam veikalams nebūdinga). Polemizuoda-

⁴ Ž r. P. U. D i n i, *Le lingue baltiche*, Firenze, 1997, ir vertimus į lietuvių bei latvių kalbas: t. p. a u t., *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, vertė H. Zabulis, Vilnius, 2000; *Baltu valodas*, tulk. D. Meiere, Rīga, 2000.

⁵ J. E n d z e l i n s, *Ievads baltu filoloģijā*, Rīga, 1945.

⁶ E. F r a e n k e l, *Die baltischen Sprachen*, Heidelberg, 1950 (= E. F r e n k e l i s, *Baltų kalbos*, vertė S. Karaliūnas, Vilnius, 1969).

⁷ J. K a b e l k a, *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius, 1982.

⁸ R. E c k e r t, E.-J. B u k e v i č i ū t ė, F. H i n z e, *Die baltischen Sprachen. Eine Einführung*, Leipzig etc., 1994. Ši knyga išsiskiria gana išsamiai baltų kalbų sistemų aprašymu.

⁹ Ž r. A. S a l y s, *Baltų kalbos, tautos bei kiltys. Lietuvių giminaičiai*, Vilnius, 1995.

¹⁰ Ž r. K. B ū g a, *Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai*, – t. p. a u t., *Rinktiniai raštai*, III, 1961, 9–84.

¹¹ Plačiau žr. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius, 1999, 100 t.

mas autorius daug remiasi vengrų mitologų, folkloristų, etnografų darbais, neretai parašytais vengriškai ir todėl ne visiems prieinamais. Apskritai Bojtáras daugeliu klausimų turi savo nuomonę (deja, ne visuomet paremtą argumentais), yra labai kritiškas. Ši savybė, ryškiausiai atsiskleidžianti svarstymuose apie mitologiją, iš dalies genčių istoriją, prasikiša ir aptariant kalbos dalykus, prie kurių čia bus sustota kiek plačiau.

Kalbiniams klausimams knygos autorius skiria mažiau dėmesio, mažiau dėl jų ir polemizuoja, tačiau ne vienu atveju pasako turįs savo nuomonę ar entuziastingai remiąs kurią nors hipotezę, pavyzdžiui, Simo Karaliūno neseniai iškeltą naują Lietuvos vardo etimologiją (žr. LKK XXXV 55–91) ar istoriko Artūro Dubonio mėginimą tam tikro gyventojų sluoksnio pavadinimą *leičiai* tiesiogiai sieti su *Lietuvà* bei *lietūviai*¹² ir iš to daryti reikšmingas etnolingvistines išvadas. E. Bojtáro kalbinė kompetencija apskritai yra pakankama, ir esminiai dalykai dažniausiai referuojami teisingai. Tačiau ne vieną detalę, konkretaus klausimo interpretaciją kalbininkas koreguotų. Pavyzdžiui, teigini, kad posesyvinė konstrukcija su veiksmazodžiu *būti* (la. *man ir grāmata* etc.) esanti finų kalbų poveikio padarinys, o su veiksmazodžiu *turėti* – indoeuropietiška (p. 219). Iš tikro abi konstrukcijos yra indoeuropietiškos. Norėtušį, kad atskirų baltų kalbų ar beūdrosios ypatybės būtų apžvelgiamos pagal tam tikrą sistemą, o trūkstant vietos, būtų apsiribojama tik pačiomis svarbiausiomis, o ne parinktomis savo nuožiūra ir ne visada tiksliai suformuluotomis. Pavyzdžiui, aptariant bendrąsias baltų kalbų ypatybes (p. 207 t.) iškeliamas dalies žodyno bendrumas, po to einama prie fonetikos. Teigiama, kad fonetikos sistema turtinga ir iš esmės archajiška, ypač gerai išlaikyti ide. žodžio galo priebalsiai. Galinis *n* išnykęs, sunosindamas prieš jį einantį balsį (prūsų kalboje neišnyko!). Neteisybė, kad vienintelis vokalizmo sistemos pokytis esąs ide. *o* ir *a* sutapimas – dėl jo pakito pati sistema.

Netiksliai suformuluotų teiginių būtų galima pririnkti visą pluoštą. Požiūris į jotvingių kalbą kaip prūsų kalbos tarmę (p. 158) jokiū būdu nėra išplitęs nei tarp kalbininkų, nei apskritai. Teigiama, kad kuršiai dvibalsį *ei* pasiskolinę iš žemaičių (p. 145, 60 išn.), nors tai akivaizdus paveldas iš baltų prokalbės.

Autorius dėmesingas baltų gentivardžių etimologijoms, kurių dalis, deja, geriausiai atveju primena liaudies etimologijas. Pavyzdžiui, prūsų pavadinimo siejimas su žodžiu, reiškusiu 'arklių augintoją; raitelį' (pačiam Bojtárai patikimiausia atrodanti nuomonė, kad etimologiškai prūsai yra gentis, gyvenusi prie rusų, plg. kronikų gentivardį *porussi*, atseit skaidytiną kaip *po-russi*; p. 148 t.). Bojtáras entuziastingai paremia nevykusį A. Gāterio mėginimą gentivardžio *aisčiai* kamieną *aist-* skaidyti *a-ist-* (p. 106, atseit priesagos *-ist-* vedinys iš šaknies, reiškusios vandenį).

Vienu kitu atveju autorius pateikia neteisingas datas, iškreipiančias baltų kalbotyros istoriją ar baltų kalbų bei kultūrų formavimosi chronologiją, pvz.: p. 228 teigiama, kad akademinis lietuvių kalbos žodynas buvo pradėtas leisti 1968 m. (iš tikro šiais metais buvo perleistas pirmasis tomas); p. 233 rašoma baltų prokalbę gyvavus nuo 1800 m. pr. Kr. iki 500 m., nors ta prokalbė suskilo apie V a. pr. Kr. (plg. p. 75).

Atidesniam skaitytojui, mokančiam baltų kalbas, užklius neretai su klaidomis pateikti žodžiai ir jų formos, pvz.: *Bālta* 6 (= Baltā), *žiemgalai* 142 (= žiemgaliai), *prūsiskan*, *prūsi* 147 (= prūsiskan, prūši), *ažuolas* 207 (= ažuolas), *dumai* 208 (= dūmai), *Tēve* 214 (= Tēve), *kāltas* 228 (= kaļtas), *dienan*, **deina* 279 (= deinan, *deinā), *trobas* 279, 3 išn. (= troba), *saulite*, *perkūnis* 282 (= saulīte, perkūnas), *zinat* 340 (= zināt), *libiešu*, *kursiū* (= libiešu, kuršiū), *pamatstrukturā*, *Akademijas* 379 (= pamastruktūrā, Akadēmijas); *Krēvē*, *V*, *Dangaus ir žemės sūnus* 380 (= sūnūs), *literaturoje* 380 (= literatūroje). Pasitaiko iškraipytų ar supainiotų pavardžių, vietovardžių, pvz.: *Vaitkauskienė* (27, 140, 51 išn., 400, 418) – turi būti *Vaitkunskienė*; angliškam leidimui parašytoje pratarmėje nurodyta *J. Kazlauskas 1995* – turi būti *Karaliūnas 1995*; *Šventojai* 131 (= Šventoji), *Ašmenai* 140 (= Ašmena), *Mūsa* 142 (= Mūša), *Aismares* 157, 83 išn. (= Aismarės), *Klaipeda* 158, 193 (= Klaipėda); DLK didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas vadinamas Zigmantu Augustu (183); *Širvydas* 50, 196, 417 (= Sirvydas), *Milenbahs* 222, 413 (= Milenbahs), *Butrimas*, *H.* 363, 407 (= Butrimas, A.); *Janiunaitė*, *Janūnaitė* 376, 55 (= Janiūnaitė), *Lukšaitė*, *J.* 377 (= Lukšaitė, I.)¹³. Vietomis kliūva neįprasta terminologija. Laužtinė priegaidė ling-

¹² Šio siejimo argumentuotą kritiką žr.: Z. Z i n k e v i č i u s, Lietuvos vardas ir leičiai (laičiai), – Lituanistica, IV, 1994, 59–62.

¹³ Knygos indekse paskutinių dviejų mokslininkų pavardės ir vardai nurodyta teisingai.

vistinėje literatūroje vadinama *broken*, o ne *interrupted* (intonation), p. 223; atpasakojamoji nuosaka – *relative mood*, o ne *putative mode* (p. 224), 3 schemoje vietoj *middle area* turi būti *central area* (p. 76), ir t. t. Yra tokių vietų, kurios baltistus net prajuokins, pvz.: „There is a locative derived without a preposition“ (p. 208) ; „There is a simple future tense (derived by the ‘s’ sound)“ (ten pat).

Panašių vietų būtų galima pateikti ir daugiau, jos rodo ne itin profesionalų, gal ir skubotą vertimą, beje, vietomis gana sunkiai skaitomą. Knygos maketas ir poligrafinė bei filologinė kultūra aki-vaizdžiai nusileidžia vengriškam originalui.

Nepaisant visokių trūkumų, įkvėptai parašytos Endre Bojtáro knygos apie baltų praeitį pasirodymą būčiau linkęs laikyti reikšmingu įvykiu. Vengrų kalba išleistas veikalas su baltų kalbomis ir kultūromis supažindina Vengrijos humanitarus, o jo angliškas variantas – ir tarptautinę humanitarinę visuomenę. Skyrium geru žodžiu norėčiau paminėti plačią įvairiakalbę bibliografiją (p. 357–404), su kurios vengriškąja dalimi vengriškai nemokantys susipažins iš Bojtáro knygos angliško vertimo. Tai dar vienas recenzuojamojo darbo privalumas, nes mitologijos, folkloro ir etnografijos srityse, kiek teko girdėti, vengrų mokslininkai yra išties daug nuveikę.

Bonifacas Stundžia